

Kappeli kauppakeskuksessa

Näkökulmia uudenlaiseen uskonnolliseen tilaan

Antti Tanskanen
Olli Viljanen
Mikko Hietaranta

Tässä artikkelissa käsitellään espoolaiseen kauppakeskukseen sijoitettua kappelia. Tarkastelemme miten kauppakeskuskappeli kytkeytyy laajemmin uskonnollisuuden muuttumiseen, jossa keskeistä on siirtyminen yhteisöllisestä uskonnollisuudesta kohti yksilöllisempää henkisyyttä. Tarkastelemme kauppakeskuskappelia seurakunnan ja kappelin kävijöiden näkökulmista.

1 JOHDANTO

Kauppakeskuksista on muotoutunut monin tavoin keskeisiä vapaa-ajan vieton paikkoja. Kauppakeskuksissa kyse ei ole pelkästään kuluttamisesta, vaan ostaminen voi olla jopa toissijaista. (Mäenpää 2005.) Yhdysvalloissa joistain kauppakeskuksista on muodostunut suoranaisia matkailukohteita, joissa järjestetään ohjattuja kierroksia ja myydään kauppakeskusaiheisia matkamuittoja (Goss 1993, 18). Kauppakeskusten kävijöille suunnataan myös paljon erilaisia ei-kaupallisia palveluita. Espoossa sijaitsevassa Ison Omenan kauppakeskuksessa on muun muassa kirjasto, KELAN toimipiste ja Espoon kaupungin asukkailleen tarjoamia palveluita. Lisäksi Isoon Omenaan on sijoitettu Olarin seurakunnan alainen Hiljaisuuden kappeli.

Kysymyksenasettelu

Tässä työssä keskeisenä teoriana on julkisiin tiloihin sijoitettuja hengellisiä paikkoja tutkineen Sophie Gilliat-Rayn näkemys uskonnollisuuden muuttumisesta henkisyyden suuntaan. Tämän näkemyksen mukaan olennaista on siirtyminen dogmaattisesta, muodollisesta ja institutionaalista uskonnollisuudesta kohti yksilökeskeisempää ja epämuodollisempaa henkisten kokemusten etsintää. Tämä

näky myös siinä, että kappeleita ilmaantuu uudenvälisiin paikkoihin kuten kauppa-keskuksiin, lentokentille ja urheilustadioneille. Tällaisille kappeleille on ominaista se, että niistä puuttuu perinteisille uskonnollisille paikoille ominainen ajallinen jatkuvuus. (Gilliat-Ray 2005, 357–364.) Tällaisista, perinteisistä uskonnon harjoittamisen paikoista poikkeavista tiloista käytämme käsitettä uudenlainen uskonnollinen tila.

Emile Durkheimin mukaan kaikki uskonnot ovat tietyllä tapaa samanlaisia, joten niillä on myös yhteisiä aineksia. Kaikkien uskonnollisten järjestelmien taustalla on tietty määrä merkitykseltään ja funktioiltaan samoja peruskäsityksiä ja rituaalisia asenteita. Näistä aineksista rakentuu sisältö siihen ajatukseen, jolla viitataan uskonnollisuuteen yleensä. Ne seikat, jotka ovat luonteenomaisia uskonnolle yleensä, voidaan löytää tutkimalla alkukantaisia uskontoja, koska niissä tosiasiat ovat yksinkertaisia ja niiden keskinäissuhteet ilmeisiä. Kehittyessään uskonto monimutkaistuu ja erilaisia uskonnolle luonteenomaisia piirteitä on vaikeampaa löytää. (Durkheim 1980, 24–31.)

Durkheim määrittelee, että uskonto on pyhiä asioita koskevien uskomusten ja tapojen järjestelmä. Nämä uskomukset ja tavat yhdistävät niihin uskovat ihmiset yhteisöksi, jota Durkheim kutsuu kirkoksi. Uskonto on kollektiivista ja sen keskiössä on kultti, joka koostuu riiteistä eli käyttäytymissäännöistä. Uskonnon keskeinen piirre on, että uskontoa ei ole ilman kirkkoa. Tämä johtaa siihen, että uskonto on aina ennen kaikkea yhteisöllistä. (Durkheim 1980, 43–64.)

Durkheimin ja Gilliat-Rayn teorioiden pohjalta määrittelemme uskonnollisuuden keskeiseksi ominaisuudeksi yhteisöllisyyden, kun taas henkisyudessa olennaista on yksilöllisyys. Perinteisissä uskonnollisissa tiloissa keskeistä on siis yhteisöllisyys ja jatkuvuus, uudenlaisissa uskonnollisissa tiloissa yksilöllisyys ja hetkellisyys. Tämän jaottelun pohjalta kysymme: onko Hiljaisuuden kappeli uudenlainen uskonnollinen tila?

Tätä kysymystä ja Hiljaisuuden kappelin toimintaa tarkastelemme neljän sille asetetun tavoitteen pohjalta, jotka on ilmaistu seurakuntatyön ohjaus- ja kehittämisryhmän selvityksessä (Olarin seurakunta 2005) sekä tekemissämme asiantuntijahaastattelussa. Näiden tavoitteiden mukaan kappelin on tarkoitus olla hiljentymisen tila, toimia ”vastakulttuurisena muistutuksena” kulutustilan keskellä, uudistaa papin roolia ja tavoittaa uusia ihmisiä.

Aineisto ja menetelmät

Tätä työtä varten kerätty haastatteluaineisto koostuu Hiljaisuuden kappelin kahdentoista kävijän sekä sen toimintaa tuntevien asiantuntijoiden haastatteluista. Näitä asiantuntijoita ovat kaksi Hiljaisuuden kappelissa työskennellyttä kauppa-keskuspappia ja seurakunnan edustaja. Asiantuntijahaastattelussa on selvitetty

Hiljaisuuden kappelille asetettuihin tavoitteisiin liittyviä seikkoja. Niissä on siis selvitetty sitä, millaista uskonnollista tilaa Hiljaisuuden kappelista on pyritty rakentamaan. Kävijöiden haastatteluilla taas on selvitetty sitä, minkälaisia kokemuksia kappelista haetaan. Näitä kahta näkökulmaa vertailemalla pyrimme saamaan tietoa siitä onko Hiljaisuuden kappeli uudenlainen uskonnollinen tila.

Haastattelut tehtiin keväällä ja syksyllä 2006, ja ne kestivät vajaasta puolesta tunnista kahteen tuntiin. Kappelin kahtatoista kävijää haastateltiin siten, että ensin heitä pyydettiin täyttämään kyselylomake, jonka jälkeen tehtiin suullinen puolistrukturoitu haastattelu. Kysymyslista sisälsi muun muassa seuraavanlaisia kysymyksiä: Minkä takia tulit Hiljaisuuden kappeliin? Miten kuvailisit kappelin tunnelmaa? Minkälaista henkistä kokemusta haet täältä? Minkälaisia asioita pohdit? Mitä mieltä olet kappelitilasta? Kuinka kauan vietät yleensä kappelissa aikaa?

Haastattelemistamme kahdestatoista kävijästä yhdeksän oli naisia. Kahta haastateltua lukuun ottamatta kaikki olivat eläkeläisiä. Kahdestatoista kävijästä viisi toimi myös toisinaan kappelin osa-aikaisina päivystäjinä. Kaikki haastattelemamme kävijät olivat evankelis-luterilaisen seurakunnan jäseniä.

Asiantuntijahaastattelut toteutettiin siten, että kahta asiantuntijaa haastateltiin suullisesti ja yhtä kirjallisesti. Suullisissa haastatteluissa käytettiin puolistrukturoitua haastattelua ja kirjallinen haastattelu tehtiin sähköpostikyselynä. Kysyimme muun muassa seuraavanlaisia kysymyksiä: Onko kauppakeskusympäristössä toimimisessa joitain erityispiirteitä? Mitä kauppakeskuspapin työnkuvaan kuuluu? Miten paljon kävijöitä kappelissa on? Eroaako Hiljaisuuden kappeli perinteisistä kappeleista? Mitä mieltä olet kappelitilasta?

Kauppakeskuspappien näkemykset olivat osittain toisistaan poikkeavia, joten käytämme heistä nimityksiä entinen kauppakeskuspappi ja nykyinen kauppakeskuspappi. Näin on mahdollista seurata sitä, kumman papin mielipiteistä milloinkin on kysymys. Ensin mainittu pappi oli eronnut tehtävästä, toisena mainittu työskenteli kauppakeskuspappina haastattelua tehtäessä. Näillä seikoilla on varmasti osaltaan vaikutusta heidän esittämiinsä näkemyksiin.

2 KAPPELI KAUPPAKESKUKSESSA

Uskontososiologiassa uskonnon ja yhteiskunnan muutosten keskinäistä suhdetta on pyritty selittämään modernisaatioprosessilla, jonka väistämättömäksi seuraukseksi on nähty maallistuminen. Sekularisaatioteoria, jonka mukaan uskonnollisuuden yhteiskunnallinen ja yksilökohtainen merkitys vähenee, näytti toimivalta selitysmallilta 1900-luvun puoliväliin asti. Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla on kuitenkin ollut nähtävissä merkkejä uskontojen elpymisestä. (Kääriäinen 2003, 87.) Viime aikoina tutkijat ovatkin päätyneet korostamaan sitä, että uskonto ei katoa, vaan muuttaa muotoaan. (Ketola 2006, 305.)

Uudenlainen uskonnollisuus on kehittynyt samanaikaisesti kaupungistumisen ja kulutuskulttuurin nousun myötä. Sitä, missä määrin nämä tekijät ovat toisistaan riippuvaisia, on kuitenkin vaikea sanoa, sillä yhteiskunnassa on tapahtunut samaan aikaan myös monia muita muutoksia (Mäenpää 2006, 319). Yhteys niillä kuitenkin nähdään olevan. Sosiologi Pasi Mäenpää (2006, 317) toteaa, että ”[k]ulutuskulttuuri on kaupungistumisen seuraus, joka on noussut puolestaan määrittämään urbaania elämäntapaa.” Mäenpään mukaan kuluttaminen ei ole pelkkää ostamista, vaan toimintaa, jonka kautta ihmiset liittyvät osaksi yhteiskuntaa. Kuluttaminen on ihmisille maailmassa olemisen tapa, joka muokkaa uskonnollisuuttakin. Myös kulutuskulttuuria tutkinut Mike Featherstone painottaa, että kulutus vaikuttaa kaikkeen sosiaaliseen toimintaan. Se muokkaa niin koulutusta, tiedettä, taidetta kuin uskonnollisuuttakin. (Featherstone 1991, 87–88.)

Uskonnon tutkija Kimmo Ketolan mukaan uudenlaisella uskonnollisuudella tarkoitetaan yksinkertaisesti kaikkea uudenlaista kiinnostusta uskontoja kohtaan. Tällainen kiinnostus on noussut laajemmin länsimaissa 1960-luvulta alkaen. Vuosituhannen vaihteeseen tultaessa uskonnollisuus on Suomessakin moninaistunut ja tämä kehitys voidaan tiivistää kahteen päälinjaan. Ensinnäkin on perustettu huomattava määrä uusia uskonnollisia liikkeitä ja toiseksi uskonnollisuuden nähdään muuttuneen kohti yksilöllisempää henkisyttä. (Ketola 2003, 53–86.) Jälkimmäisenä mainittu kehityssuunta on tämän työn kannalta olennainen.

Yksilöllinen henkisyys rakentuu usein hyvin arkisten asioiden pohdinnalle, jollaisia voivat olla esimerkiksi oma terveys, hyvinvointi ja tulevaisuus (Ketola 2003, 86). Uudenlainen henkisyys pohjautuu yksityisyyteen, yksilölliseen kokemukseen sekä elämään tässä ja nyt. Tämä eroaa huomattavasti perinteisestä uskonnollisuudesta, jonka perustana ovat traditio, uskonnolliset auktoriteetit, organisoidut uskonnon harjoittamisen tavat, muodollisuus ja dogmaattisuus. (Heelas 2002, 357–362; Heelas & Woodhead 2005, 47.)

Uudenlaista uskonnollisuutta tutkineiden Paul Heelaksen ja Linda Woodheadin mukaan nyt on siirrytty eteenpäin aikakaudesta, jolloin oli tärkeää kuulua ylemmän auktoriteetin sanelemien sääntöjen järjestelmään ja olla osa yhteisöä. Tämä ilmeni esimerkiksi yhteisenä uskontona. Modernissa kulttuurissa keskiöön nousee yksilö ja tämän ainutlaatuinen kokemusmaailma, jonka rikastuttamista etsitään hengellisyyden eri osa-alueilta. (Heelas & Woodhead 2005, 3–5.) Hengellisyys kiehtoo nimenomaan ihmistä, joka etsii vapaata ja yksilöllistä kokemusta, tarkasti säädellyn yhteisöllisen uskomisen sijaan.

Uudenlaisista hengellisistä toiminnoista haetaan hetkellisiä kokemuksia ilman, että niihin halutaan välttämättä sen vakavammin sitoutua. Ihmiset ottavat uskonnoista ja elämäntapamuutoksista malleista erilaisia osia, yhdistelevät ja vaihtelevat

niiden sisältöjä sekä luovat omia uskonnollisia ja maailmankatsomuksellisia malleja. (Heelas & Woodhead 2005, 47–83.)

Kirkon ja kulutusyhteiskunnan suhdetta tarkastellut Tuomas Martikainen toteaa, että kokemuksellisuus on eräs kulutusyhteiskunnan kulmakivi. Kokemuksellisuuden painottumisesta seuraa, että kulutettavia kokemuksia pyritään aktiivisesti tarjoamaan. Kirkon toiminnassa tämä näkyy valinnaisuuden lisääntymisenä. (Martikainen 2006.) Kauppakeskukseen sijoitettu kappeli voidaan nähdä yhtenä osoituksena siitä, että kirkko pyrkii tarjoamaan ihmisille erilaisia valinnan vaihtoehtoja.

Iso-Britanniassa julkisiin tiloihin sijoitettuja uskonnollisia paikkoja tutkinut Sophie Gilliat-Ray (2005, 357) väittää, että kauppakeskuskappeleiden kaltaisten tilojen yleistyminen heijastelee yhteiskuntaa, jossa uskonnollisuus muuttuu kohti yksilöllisempää henkisyttä. Teologi Heikki Kotila taas näkee ostoskeskuskappelit tapana muistuttaa yhteisöä Jumalan läsnäolosta arkipäivässä. Tarkoitus on tavata ihmiset siellä, missä he työskentelevät ja viettävät aikaansa, kuten oli asian laita vielä kun kirkot aikoinaan sijaitsivat kylän keskellä. Kotila pohtii kuitenkin, että jotain perinteisille kirkollisille paikoille ominaisesta mysteerin tunnusta ja pyhydestä puuttuu ostoskeskuskappeleista. (Kotila 2004.)

Gilliat-Rayn mukaan julkisiin tiloihin sijoitetuissa hengellisissä paikoissa sisustus on neutraali, sillä niissä pyhyttä ei pyritä rakentamaan uskonnollisten esineiden avulla. Juuri tämä neutraalius on näiden tilojen vahvuus ja se lisää niiden vetovoimaa. Gilliat-Ray muistuttaakin, että monet julkisiin tiloihin sijoitetut hengelliset paikat ovat jatkuvassa käytössä, kun samanaikaisesti useat kirkot ammottavat tyhjinä. Hänen tutkimuksensa mukaan näissä paikoissa käyvät ihmiset, jotka eivät välttämättä tunnusta minkään uskonnon nimeen, mutta myöntävät harrastavansa henkistä etsintää. Tällöin näiden tilojen vapaus ja yksilökeskeisyys tarjoavat heille mahdollisuuden hiljentyä omanlaisensa uskonnollisuuden parissa ilman, että dogmaattisten uskontojen säännöt tai vaatimukset tulevat tielle. (Gilliat-Ray 2005, 357–370.)

Uskontohistorioitsija Jon Pahl (2003, 15–16) erottaa kauppakeskuskappelit muista perinteisistä kristillisistä paikoista, sillä niistä puuttuu traditio ja uskonnon harjoittamisen yhteisöllisyys. Tästä jatkaa Gilliat-Ray, jonka mukaan julkisiin tiloihin sijoitetut hengelliset paikat eivät rakenna hengellisyyden aikajanaa, joka puolestaan tuottaa yhteisen pyhän kokemuksen. Tällaisen tärkeän historian rakentaminen ostoskeskuskappelien kaltaisissa tiloissa on hänen mukaansa vaikeaa, sillä siellä toimitetulta henkiseltä etsinnältä puuttuu pitkälle aikaan levittyvä luonne. (Gilliat-Ray 2005, 363–364.)

3 ISON OMENAN KAPPELI

Hiljaisuuden kappeli sijaitsee kauppakeskus Ison Omenan neljästä kerroksesta ylimmässä. Parkkitason yläpuolella ovat kauppakeskuksen kaksi suurta päivittäistavarakauppaa. Päivittäistavarakauppojen yläpuolella oleva kerros on kävelykatu, jonka varrella on lukuisia erilaisia liikkeitä sekä useita ravintoloita ja kahviloita. Ylimmässä kerroksessa on kirjasto Omena, Espoon kaupungin asukkailleen tarjoamia palveluita, elokuvateatteri, muutama kahvila sekä muita liikkeitä.

Hiljaisuuden kappeli sijaitsee hieman syrjäisessä paikassa, jossa ei liiku paljon ihmisiä. Vierteisessä kulmassa on elokuvateatteri ja vastakkaisessa kulmassa kirjasto Omena. Kappelia on vaikea huomata, sillä se ei mainosta olemassaoloaan yhtä näytävästi kuin kauppakeskuksen muut toimijat. Hiljaisuuden kappelin yhteydessä on päivystäjän huone, kauppakeskuspapin työhuone sekä seurakunnan tila, jossa voidaan järjestää erilaista toimintaa. Ovesta sisään astuttaessa tullaan tilan eteiseen ja suoraan edessä, parin askeleen päässä, on kappelin päivystäjän työhuone. Päivystäjän huoneesta on lasi-ikkunan kautta näköyhteys kappeliin. Eteistilassa oikealla puolella on ovi, josta astutaan sisään Hiljaisuuden kappeliin.

Hiljentymisen tila

Kappelissa on koko etuseinän valaiseva kattoikkuna, josta siivilöityy tilaan luonnonvaloa. Tila pysyy kuitenkin päivälläkin puolihämäränä. ”Hiljaisuuden kappelista on haluttu luoda hiukan hämyinen ja esteettisesti korkeatasoinen hartaustila” (Olarin seurakunta 2006). Kappelin etuseinä on vaalea, yksi seinistä on maalattu violetiksi ja loput kaksi seinää ovat kahta eriväristä puupintaa. Etuseinään on kiinnitetty marmorilaattoja, jotka muodostavat ristikuvion. Tilan kulmassa on marmorinen alttaripöytä, johon on asetettu kaksi kynttilää. Yhdellä seinällä on puolipallon muotoinen rukouskynttelikkö, johon kävijät voivat sytyttää tuohuksia. Tilassa on myös vettä soliseva kivinen vesilähde, johon voidaan liittää kastemalja.

Kappelissa on parikymmentä tuolia, joille kävijät voivat istua hiljentymään. Tilan takaseinällä on myös pieni kirjahylly, josta kävijät voivat poimia luettavakseen Raamatun. Yleisvaikutelmaltaan kappelin arkkitehtuuri on minimalistinen. Studiotasaisen äänieristyksen johdosta kappelissa on todella hiljaista, ja ainoa siellä kuuluva ääni on veden solina.

Kappelin arkkitehtuuri on siis hyvin pelkistettyä. Entinen kauppakeskuspappi kritisoi tätä seikkaa voimakkaasti. Hänen mielestään arkkitehtuuriset ratkaisut ovat suorastaan vieraannuttavia. Papin mukaan moderni ilme riistää uusilta kävijöiltä samaistumisen mahdollisuuden, sillä ihmisillä on tarve yhdistää hengelliset kokemukset hartauksien jatkumoon, jolloin kappelin tunnelman tulee tietyiltä osin vastata kirkoissa koettua ilmapiiriä. Tähän arkkitehtuuri vaikuttaa suuresti. Entisen kauppakeskuspapin mukaan kauppakeskuskappelin tulee näyttää perinteiseltä

Kappelitila.

KUVA: ÅKE JAUHAINEN

kappelilta juuri siitä syystä, että se on eksoottisessa ympäristössä. Se että ihmiset kykenisivät liittämään tilaan perinteisiä uskonnollisen kokemuksen mielikuvia edellyttää hänen mukaansa esimerkiksi harjakattoa, lasia, kynttilöitä, puuta ja kiveä.

Toisaalta voidaan pohtia sitä, voiko kappelin tunnelma ylipäättään olla samanlainen kuin perinteisissä uskonnollisissa tiloissa ja kannattaako samanlaista tunnelmaa edes hakea. Gilliat-Rayn mukaan julkisiin tiloihin sijoitetuissa kappeleissa sisustus on yleensä neutraalia, sillä niissä pyhyyttä ei tuoteta uskonnollisten esineiden kautta. Näissä tiloissa historiallista ja uskonnollista jatkuvuutta tärkeämpää on yksilöllinen kokemus. (Gilliat-Ray, 2005, 364.)

Nykyisen kauppakeskuspapin mielestä kappelin sisustuksessa on lähinnä vain kaksi merkittävää elementtiä, jotka erottavat kappelin perinteisistä kirkon paikoista. Ne ovat alttaritaulun puuttuminen sekä pieni vesilähde. Hänen mielestään paikka ei muuten eroa sisustukseltaan juurikaan muista kirkoista. *”Siellä on alttari ja risti ja sit siellä on Raamattu ja kynttilät. Muuten se on hyvin samantyyppinen kuin muutkin, tietenkin vaan pienempi.”*

Haastattelemiemme kävijöiden mielipiteet tilan arkkitehtuurista olivat enimmäkseen positiivisia. Eräs kävijä kehui, että *”seinästä pullottavat kivitapit, jotka muodostivat ristin on mukava idea.”* Entinen kauppakeskuspappi taas luonnehti kivitappeja vaikeaselkoiseksi symboliksi, joka oli vaatinut selittämistä useiden kävijöiden kohdalla. Erästä kävijää olivat häirinneet runsaat kukka-asetelmat ja lyhyen ajanjakson kappelin alttarilla ollut pyhää kolminaisuutta kuvaava maalaus, joista kumpikaan ei hänen mielestään sopinut tilaan. Muita kuvia kappelissa ei ole, joten tästä syystä perinteinen kristillinen kuvasymboliikka oli vaikuttanut irralliselta kävijän mielestä. Kävijät eivät kuitenkaan esittäneet kovin paljon sisustukseen liittyviä negatiivisia mielipiteitä.

Eniten positiivisia mielipiteitä kävijöillä oli solisevasta vesilähteestä, jonka lähes kaikki haastattelemamme kävijät mainitsivat. Haastattelujen perusteella voidaan sanoa, että hiljainen tila yhdistettynä veden solinaan näyttäisi luovan kiireettömän ilmapiirin hiljentymiselle. Tämä voidaan tiivistää erään kävijän lausahdukseen siitä, että *”veden solina on todella rauhoittava ja omaperäinen elementti.”* Ylipäänsä Hiljaisuuden kappelia keuhuttiin nimenomaan siitä, että siellä *”voi olla rauhassa itsensä kanssa”* ja *”kappelissa on hyvä olla omien ajatusten kanssa.”*

Entinen kauppakeskuspappi toteaa, että hiljentymisestä on tullut Suomessa muoti-ilmiö, jonka perustajaksi hän mainitsee Hiljaisuuden ystävät -yhdistyksen. *”Siinä yhdistyksessä on tarkoitus hakea kirkon kävijöille uudenlaista hiljentymisen toimintamallia, josta on myös Hiljaisuuden kappelissa kysymys.”* Hiljaisuuden ystävät määrittelevät, että hiljentymisen on nykypäivän hektisessä arjen rytmisissä elävälle ihmiselle keino hahmottaa elämän merkityksellinen puoli. (Hiljaisuuden ystävät.) Hiljentymisen voidaan nähdä lähenevän uskonnonharjoittamisena meditaatiota.

Seurakunnan edustajan mukaan Hiljaisuuden kappeli *”ei ole ollenkaan normaali kappeli sikäli, että siellä käydään 90-prosenttisesti hiljentymässä omaehtoisesti oman aikataulun mukaan.”* Jos Hiljaisuuden kappeli ei ole ”normaali” kappeli, niin onko se uudenlainen uskonnollinen tila, jossa keskeistä on yksilöllisyys ja hetkellisyys?

Sophie Gilliat-Rayn (2005, 363) mukaan kauppakeskuskappeleiden kaltaisissa tiloissa olennaista on se, että ne eivät yleensä ole sidoksissa mihinkään tiettyyn uskontoon. Hiljaisuuden kappeli on kuitenkin nimenomaan kristillinen kappeli. Seurakunnan edustajan mukaan *”tavoite ei ollut yleisuskonnollinen kappeli, kuten lentokentillä, vaan leimallisesti kristillinen kappeli.”* Hiljaisuuden kappeli edustaa tavallaan uudenlaista uskonnollista tilaa, mutta toisaalta uskonnon ehdottomasta kristillisyydestä ei haluta tinkiä. Pyrkimyksenä on siis yhdistää kristillinen uskonto ja yksilöllisyys.

Emile Durkheimin (1980, 64) mukaan uskontoa ei ole ilman kirkkoa ja tämän johdosta uskonto on aina yhteisöllistä. Gilliat-Ray (2005, 363–364) toteaa, että

julkisiin tiloihin sijoitetuissa kappeleissa keskeistä on yksilöllinen kokemus. Samaa seikkaa painottavat myös uudenlaisia seurakuntia tutkineet Heelas ja Woodhead (2005, 13–14), jotka toteavat, että perinteiseen uskonnolliseen tilaan astuttaessa huomio kiinnittyy johonkin itseään korkeampaan, kun taas uudenlaisessa uskonnollisessa tilassa huomio ohjautuu ihmiseen itseensä.

Tämä teema nousee esiin myös Hiljaisuuden kappelin kävijöiden haastatteluista, sillä valtaosa heistä kertoi hakevansa kappelista juuri mahdollisuutta yksilölliseen ja omaehtoiseen hiljentymiseen, oman aikataulunsa puitteissa. Kävijät kertoivat pohtivansa kappelissa pääasiassa arkisia asioita kuten omaa tai läheisen sairautta, päivän tapahtumia ja ostopäätöksiä. Toisaalta osa haastattelemistamme kävijöistä kertoi miettivänsä kappelissa arkisten asioiden lisäksi myös uskonnollisia kysymyksiä. Kuitenkin haastatteluissa tulee selkeästi esiin se, että Hiljaisuuden kappelista haettavat henkiset kokemukset rakentuvat suurimmaksi osaksi yksilölliseen arkisten asioiden pohdintaan. Tämä on tunnusomaista uudenlaiselle henkisyydelle.

Perinteisistä ja uudenlaisista uskonnollisista paikoista haettavien henkisten kokemusten erilainen luonne voidaan tiivistää erään kävijän näkemykseen perinteisten kirkkojen ja Hiljaisuuden kappelin välisestä erosta. Kävijän mukaan *”kirkossa rukoillaan ja kuunnellaan jumalanpalvelusta, kappelissa hiljennytään ja pohdiskellaan.”* Eräs toinen kävijä painotti, että Hiljaisuuden kappelissa voi olla itseksensä ja se on hyvin erilaista kuin *”seurakunnan yhteinen kokoontuminen kirkkoissa.”* Kaikesta huolimatta Hiljaisuuden kappelin toimintaa pyritään rakentamaan kristillisen yhteisöllisyyden ja jatkuvuuden perustalle.

”Vastakulttuurinen muistutus”

Olarin seurakunnan tekemässä Hiljaisuuden kappelin kokeiluprojektia koskevassa selvityksessä todetaan, että kappeli kauppakeskuksessa toimii ”vastakulttuurisena muistutuksena” siitä, että elämässä on muutakin kuin kuluttaminen. ”Hiljaisuuden kappelin tavoitteena on alusta alkaen ollut hiljentymisen mahdollisuuden esillä pitäminen kiireisessä, meluisassa kauppakeskuksessa”. (Olarin seurakunta 2005.)

Kappeli kauppakeskuksessa on ilmiö, joka herättää varmasti monenlaisia tunteita. Hengellisten kokemusten ja maallisten kulutuskokemusten yhteen sovittaminen ei ole mikään täysin ristiriidaton asia. Kulutus nähdään suomalaisen evankelis-luterilaisuuden yhteydessä usein täysin vieraana ja ulkopuolisena asiana (Martikainen 2006). Asiaa voidaan kuitenkin tarkastella myös siitä näkökulmasta, että kaupankäynti on suhteellisen neutraali ja olennainen osa ihmisen toimintaa. Siihen liittyy toki omat lieveilmiönsä, mutta niitä esiintyy muillakin yhteiskunnan alueilla.

Entinen kauppakeskuspappi ei ymmärrä kritisoivan puolen näkemystä kaupallisuuden implisiittisestä pahuudesta. *”Kaupankäynti on rehellistä, tervettä työtä,*

ja siis jumalanpalvelusta. Mitä tahansa työtä voi tehdä epäeettisesti, ryöstämällä tai riistämällä.” Hän näkee, että kaupankäynnin ja uskonnon vastakkainasettelu on lähinnä lapsellista.

Entinen kauppakeskuspappi väittää, että ”kykenemättömyys tarkastella uskontoa holistisesti saattaa herättää negatiivisia mielleyhtymiä ostoskeskuskappelin kohdalla. Tämän ajattelun takana on tarve tehdä arjesta jotain syntistä ja epäpyhää, ja uskonnon harjoittamisesta siitä irrallaan pidettävää pyhää toimitusta.” Hän ei näe mitään syytä sille, miksi kirkon tulisi puuttua sieltä missä ihminen on, ja säilyä näin pyhän jäänteinä omalle kukkulalleen eristettynä.

Myöskään nykyisen kauppakeskuspapin mielestä ei ole tarpeen erottaa arkipäivää ja kristillisyyttä. Hän toteaa, että kauppakeskuskappeli ”on minusta positiivinen ilmiö, just siitä syystä johtuen, että silloin kirkko ja seurakunta pääsee sinne, missä ihmiset on.” Samaa mieltä ovat myös haastattelemamme kappelin kävijät, joista kukaan ei nähnyt ongelmia kauppakeskuksen ja kappelin yhdistämisessä. Päinvastoin, erään kävijän sanoin ”kappeli muistuttaa tärkeistä asioista kauppakeskuksessa.”

Kappelin toimimiselle ”vastakulttuurisena muistutuksena” Ison Omenan kauppakeskuksessa on kuitenkin yksi este: tilan huomaamattomuus. Kappeli sijaitsee paikassa, jossa ei yleensä liiku paljon ihmisiä. Huomaamattomuuteen on osaltaan

Hiljaisuuden kappeli.
KUVA: ÅKE JAUHAINEN.

vaikutusta myös sillä, että kauppakeskuksen muut, lähinnä kulutusorientoituneita palveluita tarjoavat liikkeet viestittävät olemassaoloon monin tavoin. Hiljaisuuden kappeli uhkaa hukkaa tähän mainoskylyttien maailmaan. Voiko kappeli toimia ”vastakulttuurisena muistutuksena”, jos se on niin huomaamaton, että ihmiset eivät edes tiedä sen olemassaolosta? Kauppakeskuksen käytävillä jalkautuva pappi on ehkä ainoa seikka, joka kappelin olemassaolosta muistuttaa. Sillä, että kappeli on hieman syrjässä, voidaan myös pyrkiä kauppakeskuksen ja kappelin välisen ristiriidan lieventämiseen. Toisaalta haastattelemiemme ihmisten mukaan kauppakeskuksen ja kappelin välillä ei edes ole mitään ristiriitaa.

Joka tapauksessa kappeli on jossain määrin muusta kauppakeskuksesta erillään. Se on huomaamaton ja hieman syrjässä, samaan aikaan se ikään kuin on ja ei ole kauppakeskuksessa. Voi olla, että tämä on ollut kirkon tavoitteenakin. Jon Gossin (1993, 19) mukaan kauppakeskukset ylipäänsä herättävät ihmisissä massakulutuksen aiheuttamaa kollektiivista syyllisyyden tunnetta. Tämä voisi olla eräänä selityksenä sille ristiriidalle, että Hiljaisuuden kappeli on ikään kuin muusta kauppakeskuksesta erillään, vaikka samalla toivotaan, että se olemassaolollaan muistattaisi ihmisiä henkisten arvojen tärkeydestä.

Uudenlainen papin toiminta

Kauppakeskuksessa työskentelevän papin rooli on hyvin erilainen verrattuna siihen miten pappi toimii esimerkiksi perinteisissä kirkollisissa toimituksissa. ”Kauppakeskus on työmaana toisenlainen ja se saa näkyä myös papin otteessa”. (Olarin seurakunta 2005.) Nykyisen kauppakeskuspapin mukaan *”työnkuvasta 20 prosenttia on perinteistä seurakuntatyötä ja 80 prosenttia kauppakeskuspapin työtä.”* Kauppakeskuspapin työ pitää sisällään muun muassa kauppakeskukseen jalkautumisen ja papin kanssa keskustelua haluavien ihmisten kanssa puhumisen, Hiljaisuuden kappelin toimintojen kuten hartaustilaisuuksien organisoinnin sekä työpaikkapapin tehtävät.

Entinen kauppakeskuspappi kertoo ryhtyneensä kauppakeskuspapiksi siitä syystä, että kyseessä on raikas ja Suomessa ennennäkemätön hanke. *”Tarkoituksena oli muokata kauppakeskuspapille tilanteeseen räätälöityä roolia. Kauppakeskuksessa papin oli alun perin tarkoitus näkyä ihmisten arkipäivässä luomassa turvallista tunnetta läsnäolollaan.”* Pappi sanoo viettäneensä kaiken käsillä olevan aikansa kauppakeskukseen jalkautuen, kahviloissa istuskellen ja ihmisten kanssa keskustellen.

Entinen kauppakeskuspappi toteaa kauppakeskuspapin roolin poikenneen perinteisestä papin roolista. Hänen mukaansa ihmiset suhtautuivat kauppakeskuksessa työskentelevään pappiin avoimesti ja kynnys keskustelun aloittamiseen oli matala. Papin lähestyttävyyttä johtui entisen kauppakeskuspapin mukaan nimenomaan uudenlaisesta roolista ja tilanteesta. Kappelin ympärillä tilanteet olivat

vähemmän virallisia ja jähmeitä. Nykyinen kauppakeskuspappi on samaa mieltä todeten, että kauppakeskuksessa ollaan *”lähempänä ihmistä.”* Hän jatkaa, että tämä näkyy *”omassa työssänini tietysti nimenomaan avoimena ihmisten kohtaamisena.”*

Entinen kauppakeskuspappi lisää, että kommunikaation sujuvuuteen vaikutti myös hänen halukkuutensa keskustella laajasti aiheesta kuin aiheesta yhtä lailla kappelin kävijöiden kuin muidenkin ihmisten kanssa. Haastattelemamme kävijät pitivät papin kauppakeskuksen käytäville jalkautumista pääasiassa positiivisena asiana. Eräs kappelin kävijöistä kommentoi papin roolia: *”Tällä käyn juttelemassa papille, koska se on niin helppoa. Ei tarte ajatella miten käyttäytyä.”* Lausunnosta voidaan tulkita, että kontakti helpottuu, koska tilanteen käyttäytymissäännöt ovat löyhempiä. Ylipäänsä haastattelemamme kappelissa kävijät kehuivat kauppakeskuspapin jalkautumista kappelin ulkopuolelle. Eräskin kävijä sanoi papin kauppakeskuksen käytäville jalkautumisen tuoneen *”kappelille erittäin positiivista näkyvyyttä.”*

Voidaan nähdä, että kauppakeskuspappi on omaksunut toimintaansa asiakaslähtöisyyden periaatteet. Kirkon asiakaslähtöisyyttä tutkinut Pirjo Vuokko (1996, 48) toteaa, että *”[a]sikaslähtöisessä ajattelussa korostetaan sitä, että lähtökohtana ei ole se, mitä halutaan tuottaa tai myydä, vaan se mitä kohderyhmä tarvitsee tai saattaa tarvita.”* Tällainen ajattelu näkyy myös kauppakeskuspapin toiminnassa, sillä pappi kulkee pitkin kauppakeskuksen käytäviä keskustellen ihmisten kanssa kaikenlaisista aiheista.

Kauppakeskuspappien toiminnassa voidaan myös nähdä heijastuvan yleisemmin ihmisten papin toiminnalle kohdistamat odotukset. Aihetta tutkinut Kaisa Yletyinen (2005, 90) tiivistää, että papilta odotetaan ihmisläheisyyttä ja inhimillisyyttä. Näin ollen kauppakeskuspappi toimii pitkälti sen mukaisesti mitä ihmiset nykyään papin toiminnalta odottavatkin. Ongelmana saattaa kuitenkin olla se, pääseekö kauppakeskuspappi todella toteuttamaan tätä uudenlaista toimintamallia.

Entinen kauppakeskuspappi toteaa, että työhön kuului yllättävän paljon muutakin kuin kauppakeskukseen jalkautuminen. Hän kritisoi yleisemminkin seurakunnan toimintaa Hiljaisuuden kappelin osalta siitä, että käytännössä *”toimintasuunnitelmaa ei otettu huomioon ja mahdollisuudet tehdä uutta nollattiin heti alkuun.”* Seurakunnassa ei hänen mukaansa ymmärretty riittävän laajasti kauppakeskusympäristön erityispiirteitä suhteessa perinteisiin kirkon paikkoihin. Hän korostaa, että *”toiminta kauppakeskuksessa on täysin erilaista.”*

Toisaalta seurakunnan puoleltakin painotetaan, että pappi ei voi toimia kauppakeskuksessa samoin kuin perinteisissä kirkon paikoissa (Olarin seurakunta 2005). Kuitenkaan entisen kauppakeskuspapin mukaan seurakunta ei riittävästi huomioinut tätä seikkaa. Seurakunnan haluttomuus uudistaa toimintaa kauppakeskusympäristöön sopivaksi johti lopulta entisen kauppakeskuspapin eroamiseen

tehtävästään. Tässä voidaan nähdä laajemminkin kirkon toimintaa leimaava perinteissä pitäytymisen ja uudistamisen välinen ongelma.

Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisussa asia muotoillaan seuraavasti: ”Erityisenä haasteena on, miten kirkko kykenee vastaamaan ihmisten hengellisiin tarpeisiin sekä miten yhdistää individualistinen uskonnollisuus kirkon olemukseen kuuluvaan yhteisöllisyyteen” (Kirkon tutkimuskeskus 2004, 348). Uudistaminen merkitsisi yksilöllisyyden lisäämistä, mutta yksilöllisyyden lisääminen on vaikeaa, kun koko uskonto rakentuu yhteisöllisyyden perustalle. Tämä ristiriita leimaa myös Hiljaisuuden kappelin toimintaa.

Uusien ihmisten tavoittaminen

Espoon seurakuntayhtymä painottaa toimintastrategiassaan, että seurakuntien tulee tarjota vaihtoehto erilaisille viihtymis- ja kulutusorientoituneille vapaa-ajan vieton tavoille. Kauppakeskukset ovat tärkeässä roolissa, sillä ”[k]auppakeskuksista on kehittymässä eräänlaisia kaupunkilaisten yhteisiä olohuoneita”. (Espoon seurakuntayhtymä 2004.) Näihin ”olohuoneisiin” myös kirkko haluaa sijoittaa omat toimitilansa, jotta se pystyy kilpailemaan ihmisten vapaa-ajasta.

Tämä seurakunnan toimintastrategiassa esiintuotu ajatus antaa tukea Tuomas Martikaisen (2006) esittämälle väitteelle siitä, ”...että perinteiset uskonnolliset yhteisöt ovat pitkälti itse sitä huomaamatta sopeutuneet kulutusyhteiskuntaan.” Tämän johdosta markkinatalouden logiikka näkyy myös kirkon toiminnassa, joka pohjautuu jossain määrin samanlaiselle ajattelulle kuin muidenkin kauppakeskuksessa toimivien yritysten toiminta.

Entisen kauppakeskuspappi toteaa kirkon olevan kaukainen asia nykyajan ihmisille ja kappelin toimintaperiaatteena alusta lähtien oli juuri tuoda kirkkoa lähemmäksi ihmisten arkipäivää. ”*Kappelin kautta pyrittiin siis lähestymään ihmisiä siellä missä he toimivat, asioivat ja kuluttavat.*” Hankkeen luomisvaiheessa pyrkimys oli kokeilevalla toiminnalla tavoittaa ihmisiä uusilla tavoilla; uudella paikalla, uudella lähestymistavalla ja uudella toiminta-ajatuksella.

Hiljaisuuden kappelin kävijämääristä ei ole tarkkaa tietoa, mutta seurakunnan edustajan mukaan siellä käy noin 5000–7000 ihmistä vuodessa. Hän toteaa, että ”*se on varsin paljon, mutta emme ole vielä tyytyväisiä.*” Entinen kauppakeskuspappi taas painottaa, että kävijöitä oli vähän ja heistäkin suurin osa oli seurakunta-aktiiveja. Hän toteaa myös, että useimmiten kävijät viihtyivät vain hyvin lyhyitä aikoja kappelissa. Haastattelemistamme kävijöistä yksikään ei viettänyt kappelissa kovin runsaasti aikaa. Tämä koski niin ensimmäistä kertaa kappelissa käyneitä kuin vakituksia kävijöitäkin.

Gilliat-Ray (2005, 359–360) on todennut, että julkisiin tiloihin sijoitetuissa kappeleissa vietetään usein vain lyhyitä aikoja kerrallaan. Käyntien lyhyys ei sinänsä

ole välttämättä negatiivista, sillä se saattaa selittyä kappelin toiminnan luonteella. Uudenlaisissa uskonnollisissa tiloissa keskeistä on hetkellisyys. Kokonaan toinen seikka on se, onnistuuko kappeli houkuttelemaan uusia kävijöitä.

Entinen kauppakeskuspappi korostaa kirkon pakottavaa tarvetta uudistua, mikäli laskevat osallistumis- ja nousevat eroamislukemat halutaan muokata uuteen suuntaan. Tämä tahto muutokseen puuttui hänen mukaansa Hiljaisuuden kappelin toiminnasta täysin. Entinen kauppakeskuspappi kritisoi kappelin hartauskäytäntöä ja pitää sen jäykkyyttä ihmisiä karkottavana piirteenä. Kappelissa toimitettiin hänen virassaolonsa aikana hartaus kolmena iltana viikossa. Nämä hartaudet eivät hänen kokemuksensa mukaan houkuttelleet ihmisiä ja niiden osallistumismäärät jäivätkin hyvin pieniksi. Hän kertoo valittaneensa seurakunnalle toiminnasta ja vaatineensa muutosta, mutta valituksia ei kuunneltu ja käytäntö säilyi muuttumattomana.

Hiljaisuuden kappelin ohjatut hartaustilaisuudet vaikuttavat seurakunnan näkökulmasta ongelmallisilta. Seurakunnan edustaja toteaa, että ”järjestettyjä rukoushetkiä on kokeiltu, mutta ne eivät ole vielä löytäneet muotoaan.” Entisen kauppakeskuspapin kritiikistä huolimatta Hiljaisuuden kappelin hartaustilaisuuksia ei ole vähennetty, päinvastoin. Nykyinen kauppakeskuspappi kertoo, että ohjattuja hiljentymishetkiä pidetään kokeiluluontoisesti joka päivä, mutta toteaa samalla, että ”tää on nyt kolme kuukautta kestävä kokeilu, jossa katotaan, et miten tää lähtee.”

Haastattelemiemme kävijöiden kokemukset Hiljaisuuden kappelin hartaustilaisuuksista olivat pääasiassa kielteisiä. Erään kävijän mukaan hartaus on ”turhaa toimintaa”, jonka aikana kappelia tulee välteltä. Ainoastaan yksi kävijä pistäytyi kappeliin sisälle nimenomaan hartaustilaisuuden takia. Enimmäkseen kävijät olivat kuitenkin sitä mieltä, että hartaustilaisuus ei ole Hiljaisuuden kappeliin tuleminen syy.

Toisaalta täytyy todeta, että vajaan tunnin kestävä hartaustilaisuus ei toki ole kuin pieni osa siitä ajasta, jonka kappeli on auki päivittäin. Ohjattu hartaus kuitenkin alleviivaa kappelin kristillistä yhteisöllisyyttä. Tämä voi karkottaa kävijät, jotka kaipaavat sellaista yksilöllistä hiljentymistä, johon ei liity mikään erityinen uskonto. Tällainen vapaamman henkisen etsinnän tila saattaisi houkuttaa enemmän kävijöitä, mutta asiantuntijahaastatteluissa tulee selkeästi esiin se, että seurakunnan intresseissä ei ole tehdä Hiljaisuuden kappelista yleisuskonnollista.

Hiljaisuuden kappelissa pyritäänkin yksilöllisen henkisyyden ja yhteisöllisen uskonnollisuuden yhdistämiseen. Uudistukset, joilla yksilöllisyyttä lisätään, saattavat jäädä merkitykseltään vähäisiksi, kun kaiken taustalla kuitenkin on yhteisöllinen uskonnollisuus. Puolitiehen jäivät uudistukset voivat johtaa siihen, että toiminta ei tyydytä vanhojen jäsenten tarpeita, mutta ei myöskään onnistu houkuttelemaan uusia ihmisiä mukaan kirkon toimintaan.

4 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän työn alussa määrittelimme Sophie Gilliat-Rayn (2005, 357–364) ja Emile Durkheimin (1980, 43–64) teorioiden pohjalta, että perinteisissä uskonnollisissa tiloissa keskeistä on yhteisöllisyys ja jatkuvuus, uudenlaisissa uskonnollisissa tiloissa yksilöllisyys ja hetkellisyys. Tämän jaottelun pohjalta kysyimme, onko Hiljaisuuden kappeli uudenlainen uskonnollinen tila.

Olemme tarkastelleet Hiljaisuuden kappelia neljän Olarin seurakunnan sille asettaman tavoitteen pohjalta. Kappelin on tarkoitus olla hiljentymisen tila, toimia kauppakeskuksessa ”vastakulttuurisena muistutuksena”, uudistaa papin roolia ja tavoittaa uusia ihmisiä. Tutkimuskysymykseen vastaamiseksi olemme vertailleet Hiljaisuuden kappelin asiantuntijoiden ja kävijöiden näkemyksiä.

Kävijöiden näkökulmasta Hiljaisuuden kappeli on uudenlainen uskonnollinen tila siinä mielessä, että se on paikka, josta kävijät hakevat sellaista henkistä kokemusta, jonka erityispiirteitä ovat yksilöllisyys, omaehtoisuus, pohdiskelu ja hiljentyminen. Kappelissa käydään silloin kun se sopii omaan aikatauluun, siellä pohditaan pääasiassa arkisia asioita ja vietetään suhteellisen lyhyitä aikoja. Näiden seikkojen perusteella voidaan sanoa, että Hiljaisuuden kappeli on uudenlainen uskonnollinen tila.

Seurakunnan toiminnan tarkastelu osoittaa, että asia ei ole näin yksiselitteinen. Hiljaisuuden kappelista ei ole haluttu tehdä yleisuskonnollista, vaan se on nimenomaan kristillinen kappeli. Seurakunta pyrkiikin rakentamaan Hiljaisuuden kappelin toimintaa kristillisen yhteisöllisyyden ja jatkuvuuden perustalle. Yhteisöllisyyden ja jatkuvuuden ylläpitämisestä osoituksena on hartaustilaisuus, joka ilmentää pyrkimystä tarjota perinteisiä uskonnon harjoittamisen toimintoja. Myös sisustuksen kristillisellä symboliikalla kappeli pyritään sitomaan historialliseen ja uskonnolliseen yhteyteen. Seurakunnan näkökulmasta Hiljaisuuden kappeli muistuttaa enemmän perinteisiä, kuin uudenlaisia uskonnollisia tiloja.

Hiljaisuuden kappelin toimintaa leimaa ristiriita uudistamisen ja perinteissä pitäytymisen välillä. Kauppakeskuskappeli eroaa selkeästi perinteisistä kirkon paikoista, mutta seurakunta pyrkii rakentamaan toimintaa samalle perustalle. Eräänä vaihtoehtona voisi olla, että Hiljaisuuden kappelin ehdottomasta kristillisyydestä tingittäisiin. Tämä vaikuttaa kuitenkin erittäin epätodennäköiseltä, sillä seurakunnan intresseissä tuskin on rahoittaa yleisuskonnollista kappelia. Vaikuttaakin todennäköisemmältä, että myös jatkossa seurakunta pyrkii Hiljaisuuden kappelin toiminnassa tasapainoilemaan yksilöllisen henkisyiden ja yhteisöllisen uskonnollisuuden välillä.

KIRJALLISUUS

- Durkheim, Emile** (1980). Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä. 1. painos 1912. Suomentanut Seppo Randell. Tammi, Helsinki.
- Featherstone, Mike** (1991). Consumer Culture & Postmodernism. Sage, California.
- Gilliat-Ray, Sophie** (2005). Sacralising Sacred Space in Public Institutions. *Journal of Contemporary Religion* (3) 2005, 357–372.
- Goss, Jon** (1993). The "Magic of the Mall": An analysis of Form, Function and Meaning in the Contemporary Retail Built Environment. Teoksessa: *Annals of the Association of American Geographers*, 83. Blackwell, Oxford.
- Heelas, Paul** (2002). The spiritual revolution: from "religion" to "spirituality". Teoksessa: Woodhead, Linda, Fletcher, Paul, Kawanami, Hiroko & Smith, David (toim.): *Religions in the modern world. Traditions and transformations*. Routledge, Lontoo.
- Heelas, Paul & Woodhead, Linda** (2005). *The Spiritual Revolution. Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Blackwell, Oxford.
- Ketola, Kimmo** (2003). Uusi kansanomainen uskonnollisuus. Teoksessa: Kääriäinen, Kimmo, Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo: *Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhanella*. Gummerus, Jyväskylä.
- Ketola, Kimmo** (2006). Kaupunkien uusi henkisyys. Teoksessa: Mikkola, Teija, Niemelä Kati & Petterson, Juha (toim.): *Urbaani usko. Nuoret aikuiset, usko ja kirkko*. Gummerus, Jyväskylä.
- Kotila, Heikki** (2004). New Ways of Reaching Post-Modern Society. 22–23.7.2004 pidetyn konferenssin puhe. http://www.porvoochurches.org/press/Heikki_Kotila.doc. Haettu 5.6.2006.
- Kääriäinen, Kimmo** (2003). Teorioita uskonnon ja yhteiskunnan muutoksesta. Teoksessa: Kääriäinen, Kimmo, Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo: *Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhanella*. Gummerus, Jyväskylä.
- Martikainen, Tuomas** (2006). Turun tuomiokirkko – Kuinka kirkko tuoteistetaan. http://www.uskonnontutkija.fi/arkisto/2006_1/martikainen2/view. Haettu 22.9.2006.
- Mäenpää, Pasi** (2005). Narkissos kaupungissa: tutkimus kuluttajakaupunkilaisesta ja julkisesta tilasta. Tammi, Helsinki.
- Mäenpää, Pasi** (2006). Urbaani elämäntapa ja sen uusi uskonnollisuus. Teoksessa: Mikkola, Teija, Niemelä Kati & Petterson, Juha (toim.): *Urbaani usko. Nuoret aikuiset, usko ja kirkko*. Gummerus, Jyväskylä.
- Pahl, Jon** (2003). The Desire to Acquire: Imaging the Sacred at Shopping Malls. The Lutheran Theological Seminary at Philadelphia, Temple University. <http://www.cla.purdue.edu/academic/engl/conferences/covar/Program/pahl.pdf>. Haettu 20.5.2006.
- Vuokko, Pirjo** (1996). Asiakslähtöisyys kirkossa. Mitä se on ja onko sitä? Gummerus, Jyväskylä.
- Yletyinen, Kaisa** (2005). Pappi lähellä ihmistä. Suomalaisten pappeihin kohdistamat odotukset ja niissä viimeisen vuosikymmenen aikana tapahtuneet muutokset. Kirkon tutkimuskeskuksen [www-julkaisu](http://www.evl.fi/kkh/ktk/8_yletyinen.pdf) 8. http://www.evl.fi/kkh/ktk/8_yletyinen.pdf. Haettu 27.9.2006.

MUUT LÄHTEET

- Espoon seurakuntayhtymä** (2004). Espoon seurakuntayhtymän strategia vuosille 2005–2012. <http://www.espoonseurakunnat.fi/documents/2004/11/UUSINVERSIOEHDOTUKSEKSI.htm>. Haettu 23.1.2006.
- Hiljaisuuden ystävät. Hiljaisuuden ystävät -yhdistyksen kotisivut.** <http://www.kirkkopalvelut.fi/hiljaisuudenviljely>. Haettu 15.3.2006.
- Kirkon tutkimuskeskus** (2004). Kirkko muutosten keskellä. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2000–2003. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 89. Gummerus, Jyväskylä.
- Olarin seurakunta** (2005). Seurakuntatyön kehittämisprojekti kauppakeskus Isossa omenassa 2005–2008. Ohjaus- ja seurantaryhmän näkemys 2005. Kopio tekijöiden hallussa.
- Olarin seurakunta** (2006). Hiljaisuuden kappeli. Kappelitila. http://www.olarinseurakunta.fi/fi/hiljaisuudenkappeli_kappelitila. Haettu 23.1.2006.